

MONEYLAND

Oliver Bullough

MONEYLAND

*Een zoektocht naar het verborgen geld van
de superrijken en de multinationals*

Vertaald door Arjanne van Luipen,
Nannie de Nijs Bik-Plasman, Marianne Palm
en Annemie de Vries

2019
THOMAS RAP
AMSTERDAM

Copyright © 2018 Oliver Bullough
Copyright Nederlandse vertaling © 2019 Arjanne van Luipen,
Nannie de Nijs Bik-Plasman, Marianne Palm en Annemie de Vries
Oorspronkelijke titel *Moneyland*
Oorspronkelijke uitgever Profile Books, Londen
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie © Sinem Erkas
Foto auteur Paul Musso
Vormgeving binnenwerk Aard Bakker, Amsterdam
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 004 0297 3
NUR 320

thomasrap.nl

INHOUD

	Voorwoord	7
1	De grot der wonderen	15
2	Piraten	49
3	Koningin van de Cariben	77
4	Seks, leugens en offshore-vehikels	99
5	Mysterie in Harley Street	111
6	Verstoppertje	127
7	Kanker	151
8	Zo giftig als een ratelslang	171
9	De man die paspoorten verkoopt	193
10	'Diplomatieke onschendbaarheid!'	223
11	Daar kan niet over geschreven worden	235
12	Donkere materie	255
13	'De nucleaire dood klopt je deur'	277
14	Zeg ja tegen het geld	295

15	Peperduur vastgoed	305
16	Pluto's trekken graag met elkaar op	325
17	Zwitserland gekraakt	337
18	Belastingparadijs USA	353
19	Opstaan tegen Moneyland	373
	Dankwoord	387
	Noten	389
	Register	403

VOORWOORD

De zaak-Cymbal begon per toeval. Auditors bij de grootbank ING deden onderzoek naar oude transacties in een poging de troep op te ruimen die was veroorzaakt door een omkoopschandaal in Oezbekistan, toen hun opviel dat in een periode van vier jaar 150 miljoen euro was overgemaakt via de rekeningen van een klein bedrijf in Curaçao, dat zogenaamd vooral in lingerie handelde.

Het Caribische eiland Curaçao, een autonoom land binnen het Koninkrijk der Nederlanden, telt maar iets meer dan 150.000 inwoners, ongeveer evenveel als Nijmegen. Als de financiële cijfers klopten had iedere man, iedere vrouw en ieder kind op het eiland tussen 2010 en 2014 gemiddeld 250 euro uitgegeven aan damesondergoed in winkels van de Monterrey Group. Zo niet, dan was er iets heel verdachts aan de gang.

De familie Grynstejn, de eigenaar van de groep, bleef volhouden dat ze niets verkeerd had gedaan. Volgens Nederlandse aanklagers was de handel in industriële hoeveelheden ondergoed echter een dek-

mantel voor iets wat veel kwalijker was: het op grote schaal leegroven van Venezuela, dat niet ver van Curaçao ligt, op niet meer dan een uurtje vliegen vanuit de hoofdstad. Sinds de zaak-Cymbal in 2015 van start ging, is het totaalbedrag aan verdacht geld waarvan het OM heeft kunnen achterhalen dat het via de rekeningen van de Monterrey Group is overgeboekt, alleen maar toegenomen. Het staat inmiddels op 320 miljoen dollar, een tiende van het bbp van Curaçao. Ter vergelijking: een Nederlandse winkel zou in verhouding tot het bbp van Nederland 80 miljard euro moeten witwassen. Als de Grynzsteins schuldig worden bevonden, hebben ze een groot misdrijf gepleegd – zelfs naar de maatstaven van sommige Caribische zwendelpraktijken, die verderop in dit boek uitgebreid aan de orde komen.

De vermeende zwendel verliep als volgt: Venezolanen vlogen naar Curaçao en gebruikten hun creditcards in de winkels van Grynzstein. Ze liepen echter niet de deur uit met de bh's en panty's die ze zogenaamd hadden gekocht, maar met dollarbiljetten, die in Venezuela moeilijk te krijgen zijn. Weer terug in eigen land wisselden ze de dollars op de zwarte markt om voor bolivars. Als hun positie hoog genoeg was, konden ze nog een stap verder gaan met hun zwendelpraktijken: ze gingen met hun bolivars naar een officieel wisselkantoor en wisselden ze daar, met toestemming die ze zichzelf gaven door gebruik te maken van hun rang, tegen de officiële koers weer om in dollars, die aanzienlijk meer waard waren dan de bolivar.

Doordat het verschil tussen de officiële en onofficiële koers in Venezuela destijds wel tot het tien- of zelfs vijftenvoudige kon oplopen, kon van 100.000 dollar zonder enig risico wel een miljoen of meer worden gemaakt, vooropgesteld natuurlijk dat je over het soort magische gezag beschikte dat nodig was om hiervan te profiteren.

'De verdachten hebben contant geld aangenomen van mensen die anoniem wilden blijven of om wat voor reden dan ook bepaalde zaken voor de autoriteiten wilden verbergen; legaal, half-legaal, illegaal,' zeiden de aanklagers. 'Er werd een joekel van een kerstboom

opgetuigd. Een kerstboom die vol hing met nepbedrijven, onjuiste registraties, onjuiste jaarverslagen en valse voorwendsels om pinautomaten te krijgen. Zulke onwaarheden en frauduleuze praktijken beschadigen het vertrouwen van het publiek in de integriteit van onze bancaire en financiële systemen.’

De advocaten van de beklaagden ontkenden dat die iets verkeerd hadden gedaan, en toen dit werd geschreven, was de rechtszaak nog niet begonnen, dus we weten nog niet wie er gelijk heeft. Maar of de transacties nu legaal of illegaal waren, deze zaak is hoe dan ook een perfecte introductie in de schaduwkant van de globalisering, in het virtuele land van de rijken en gewetenlozen dat ik Moneyland noem. Het geld dat Venezuela uit stroomde, bleef niet in Curaçao, het stroomde verder en een groot deel ervan belandde uiteindelijk – heel ironisch, gezien de veronderstelde antipathie tussen de regeringen van beide landen – in de Verenigde Staten (waaraan later in dit boek veel aandacht wordt besteed, met onder meer een kijkje in ‘de meest exclusieve gemeenschap van Amerika’). Bovendien bleven de praktijken om het geld te verplaatsen niet beperkt tot één land. Er was een Nederlandse ING-rekening, de Grynszteins hadden een bedrijf in Groot-Brittannië, er liepen rekeningen in Panama, er waren brievenbusbedrijven op de Britse Maagdeneilanden, een van de kinderen woonde in de Verenigde Staten, enzovoort.

Deze transnationale hutspot illustreert hoe het komt dat welgestelde mensen zo goed zijn in het ontwijken van nauwkeurig onderzoek. Zij kunnen profiteren van de verschillen in de wetgeving van landen als ze hun bezittingen, en zichzelf ook, willen verhuizen naar de plaats waar ze er het meest van kunnen profiteren. Dit heeft het fundament gelegd voor de economie van hele rechtsgebieden – zoals Nevis en Jersey, die in hoofdstuk drie worden besproken. Hierdoor is het plunderen van landen mogelijk gemaakt, zonder vooruitzicht op schadeloosstelling, zoals in hoofdstuk acht is te lezen. En enkele van de slechtste mensen ter wereld konden hierdoor geheel straffe-

loos afschuwelijke misdaden begaan, wat in hoofdstuk dertien wordt uitgelegd. Wetshandhavers worden beperkt door landsgrenzen en kunnen alleen hulp uit het buitenland krijgen via bureaucratische en ingewikkelde procedures. Geld glipt echter de grens over zonder al die formaliteiten, en dat geeft de bezitters ervan een niet meer in te halen voorsprong op degenen die tot taak hebben het te volgen.

De City of London stond aan de basis van deze vrije verplaatsing van geld, toen daar in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw de offshore-finance werd bedacht. Sindsdien heeft die zich uitgebreid naar alle plaatsen waar professionals zijn die meer houden van de fees die ze krijgen dan van het controleren van de herkomst van het geld dat ze beheren. Uit het strafonderzoek naar ING, dat de waarde van de ondergoedhandel in Curaçao blootlegde, bleek dat medewerkers van de bank jarenlang door hun managers waren gedwongen om consequent opbrengsten boven principes te stellen.

Er was geknoeid met het geautomatiseerde systeem van de bank dat verdachte transacties moest signaleren – een praktijk die bekendstaat als ‘maximeren’ – en dat kon daardoor maar drie keer per dag functioneren. Het deed er niet toe hoe vaak er verdacht geld op rekeningen bij ING werd bij- of afgeschreven, als er die dag al drie keer was gewaarschuwd zouden de bankemployés er niets van horen. De bank deed dit omdat ze niet genoeg mensen had om meer transacties te controleren; de bank wilde namelijk geen geld uitgeven aan compliance, dat ze aan andere dingen kon uitgeven: ‘commerciële doelen hadden de overhand’.

We zullen nooit weten hoeveel waarschuwingen er zijn genegeerd, of hoeveel geld ING als gevolg daarvan heeft verdiend, maar de toezichthouders voegden het ronde bedrag van 100 miljoen euro (‘inbeslagneming van illegaal verkregen winst’) toe aan de boete van 675 miljoen euro die de bank in september 2018 kreeg, wat erop duidt dat ze van mening waren dat er aanzienlijke winsten waren behaald met de verplaatsing van verdacht geld.

Je zou dit makkelijk kunnen zien als weer zo'n geval van witteboordencriminaliteit, als accountancy, iets wat verstandige mensen dus negeren. Maar als je het gevoel krijgt dat je erbij in slaap valt, blijf dan nog even wakker, want het soort witwaspraktijken dat zich bij ING voordeed richt overal ter wereld democratie, stabiliteit en voorspoed te gronde. Het is zo makkelijk geworden om geld van arme landen te stelen, het in Moneyland te verbergen en het daarna in Londen, New York of Amsterdam uit te geven, dat functionarissen in alle hoeken van de wereld het doen. In feite kwam de rol van ING bij het wegsluizen van geld uit Venezuela via een lingeriezaak door precies zo'n zelfde zaak aan het licht. Het in Amsterdam gevestigde telecombedrijf VimpelCom (dat nu VEON heet) had de dochter van de president van Oezbekistan omgekocht om zich te verzekeren van vergunningen om daar te mogen werken.

Oezbekistan is een dictatuur waar alle winstgevende zaken worden gedomineerd door insiders. Tot president Islam Karimov in 2016 overleed, stond zijn dochter Goelnara aan het roer van een groot deel ervan. Zij nam 55 miljoen dollar aan steekpenningen aan van VimpelCom, die via ING-rekeningen liepen, en zelfs nog grotere betalingen van TeliaSonera en andere bedrijven. Karimova's ongevenaard weerzinwekkende karakter en beroerde carrière in de popmuziek komen in hoofdstuk zes aan de orde (de ambassadeur van de vs noemde haar 'de meest gehate persoon van het land', wat toch een bijzondere eretitel is in een dictatuur die een dissident letterlijk levend had gekookt, en die kinderen dwong om katoen te plukken in plaats van ze naar school te laten gaan). Door Karimova's manoeuvres verarmden de gewone Oezbeken, die van welvaart verstoken bleven doordat zij de economie van het land leegroofde, en het leek ING niets te kunnen schelen. De bank merkte pas dat er een luchtje zat aan de betalingen van VimpelCom aan Karimova's brievenbusbedrijf in Gibraltar toen een journalist daarover vragen begon te stellen, waardoor ING medeplechtig is aan de misdaden van een van de

wreedste regimes van de voormalige Sovjet-Unie.

Het feitenrelaas dat bij de eindconclusies van ‘Operatie Houston’, het strafonderzoek naar ING, is gevoegd, is opgesteld in de meest neutrale bewoordingen, maar is desondanks schokkend. ‘Compliance werd vaak minder belangrijk geacht dan de handel. De aandacht van ING NL ging vooral uit naar de winstgevendheid van de organisatie en het behalen van haar commerciële doelen. Dat er niet werd geïnvesteerd in de noodzakelijke capaciteit, zowel op het gebied van personeel als op technisch gebied, heeft eraan bijgedragen dat er ernstige tekortkomingen zijn ontstaan en zijn blijven bestaan,’ aldus de uiteenzetting. ‘ING NL wilde klanten een aantrekkelijk acceptatieproces bieden en hield onvoldoende rekening met de risico’s die zakendoen met ongewenste klanten met zich meebracht.’

Dit waren niet de enige twee schandalen. Het feitenrelaas pikte er nog twee andere nalatigheden van de bankmedewerkers uit, waaronder de kwestie van een zogenaamd failliete man die meer 500.000 euro, waarvan een deel in biljetten van 500 euro, op twee bankrekeningen mocht storten. En dan was er nog het geval van een man in Suriname die 15 mobiele pinautomaten kon bemachtigen, ze aan zijn ING-rekening kon koppelen en ze kon gebruiken om meer dan 9 miljoen euro in contanten uit te geven onder de dekmantel van een zaak in bouwmaterialen. Dit zijn zulke basale witwaspraktijken dat iedere bankier ze onmiddellijk moet doorhebben, en dat dit niet het geval was laat zien hoe slecht het met ING gesteld was.

De misdrijven van ING waren inderdaad ernstig, maar het is in sommige opzichten oneerlijk om alleen ING onder de loep te nemen. Nederland is op zich een van de grootste doorgreefluiken voor geld dat Rusland uit stroomt, evenals Cyprus, Luxemburg, Zwitserland, het VK en de gebruikelijke verzameling van aan Groot-Brittannië verbonden belastingparadijzen. Dit betekent dat grote sommen verdacht geld door alle financiële instellingen van Nederland stromen, niet alleen door ING. Het is ook oneerlijk om alleen Nederland hierop aan te kij-

ken: 31 procent van alle EU-waarschuwingen over dubieuze financiële transacties komt van Nederlandse instellingen, dus er zijn in elk geval professionals die hun plicht ernstiger nemen dan de managers van ING. Vergelijk dit eens met Malta, een groot belastingparadijs, geldsluis en zwakke plek in de wereldwijde strijd tegen verdacht geld. De Maltese professionals hebben tussen 2006 en 2014 in totaal minder verdachte activiteiten gerapporteerd dan Nederland in een doorsneeweek.

Maar bij Moneyland moeten we ons niet te veel richten op één specifiek rechtsgebied. Dit systeem is inherent transnationaal: het is een alliantie van Nederlandse bankiers, Britse juristen, Venezolaanse misdadigers, vastgoedmakelaars uit Florida, die resulteert in iets wat veel groter is dan de som der delen. Als zodanig scheidt het de slachtoffers van een misdrijf – de Venezolanen die in de rij staan voor medicijnen of de Oezbeekse kinderen die katoen plukken – van degenen die het misdrijf plegen en die in alle comfort dat het Westen heeft te bieden van hun rijkdommen kunnen genieten. Bovendien corrumperen die Moneylanders onze economie wanneer ze hun geld hier uitgeven, en drijven ze de prijzen zo hoog op dat gewone burgers het zich niet meer kunnen veroorloven in hun eigen steden te wonen.

De slogan van de winnende ‘Leave’-campagne in het Britse referendum over het EU-lidmaatschap was ‘Take Back Control’, een voortreffelijke samenvatting van de frustratie die mensen uit alle hoeken van de wereld voelen wanneer ze worden geconfronteerd met de misdaden die de Moneylanders straffeloos kunnen begaan. De slogan was echter op het verkeerde doel gericht. Dankzij de EU kunnen de lidstaten samen iets doen aan die onverklaarbare rijkdom en ervoor zorgen dat de misdadigers en dieven hun fortuin niet kunnen houden. Als Groot-Brittannië dit in zijn eentje gaat doen, zal het aantal achterdeurtjes dat ontstaat doordat nationale wetgevingen niet op elkaar aansluiten, alleen maar toenemen. Tot nu toe geloven te veel mensen de beweringen van figuren als Donald Trump of, in Groot-Brittannië, Nigel Farage, die betogen dat we ons land weer groot kunnen maken

door simpelweg onze grenzen te sluiten voor immigranten. De ware bedreiging voor de liberale orde zijn niet de arme immigranten, maar is het onverklaarbare geld. Offshore-bandieten roven de wereld leeg, en deze plundering ondermijnt democratie, vergroot ongelijkheid en zuigt steeds meer rijkdommen naar Moneyland, waar ze niet kunnen worden gevolgd.

De oplossing ligt niet in het ophalen van de valbrug of in het demoniseren van buitenlanders die hun ineerstortende landen ontvluchten in de hoop op een beter leven in een land waar het geld van hun eigen natie onderdak heeft gevonden. De oplossing ligt vooral in het wegnemen van de oorzaken die aan de wortel liggen van de instabiliteit die tot de vluchtelingen crises leidt. Als we ervoor kunnen zorgen dat de heersende elites van Nigeria of Rusland of Syrië of Midden-Amerika hun gestolen vermogen niet langer offshore kunnen stallen, houden ze misschien op met stelen. Corruptie is een gelegenheidsmisdrijf en iemand is veel minder geneigd iets te stelen als hij weet dat hij er niet mee wegkomt.

We moeten de schijnwerpers op deze schaduwkant van de globalisering richten, transparantie afdwingen over het eigenaarschap van vermogen en vastgoed, en uitzoeken wie waarvan de werkelijke eigenaar is. Zodra we dit hebben gedaan, kunnen we de corrupte figuren vervolgen voor de diefstallen die ze plegen.

Wat moeten we dan als burgers doen? We moeten weten wie wat bezit, we moeten de misdadigers in de gevangenis gooien, en we moeten vrijdelen dat onze steden de gestolen rijkdommen van de wereld witwassen. We moeten de politici steunen die bereid zijn om de coalities te vormen die nodig zijn om dit geduld vragende, zware, technische en weinig aantrekkelijke werk te doen. Alleen zo kunnen we echt de zeggenschap over onze economie en onze samenleving weer terugnemen en een halt toeroepen aan het op grote schaal leegroven van de wereld, dat een bedreiging is voor ons allemaal. Maar in de eerste plaats moeten we begrijpen waartegen we het moeten opnemen, en dus moeten we Moneyland begrijpen.

DE GROT DER WONDEREN

In juli 1789, tijdens de Franse Revolutie, bestormden Franse rebellen de Bastille, een gevangenis die symbool stond voor de wreedheid van hun heersers. In 2014, tijdens de Krimcrisis, bestormden Oekraïense rebellen Mezigori, de residentie van de president, een symbool van de hebzucht van hun heersers. Op het uitgestrekte terrein rondom de residentie bevonden zich onder andere een tuin met loopbruggen en watervallen, een golfbaan, een tempel in Griekse stijl, een marmeren paard beschilderd met een Toscaans landschap, een verzameling struisvogels, een omheind gebied waar op wilde zwijnen geschoten kon worden en een vijf verdiepingen tellend houten gebouw waarin de voormalige president, Viktor Janoekovitsj, zich te buiten ging aan exorbitante en vulgaire genoegens.

Iedereen wist dat Viktor Janoekovitsj corrupt was, maar de omvang van zijn rijkdom was nooit zichtbaar geweest. Janoekovitsj en zijn vrienden hadden een fortuin van honderden miljoenen dollars vergaard, en dat in een tijd dat de welvaart van gewone Oekraïners al

jaren stagneerde. Hij bezat meer geld dan hij ooit nodig zou hebben, meer schatten dan hij ooit zou kunnen bergen.

Alle staatshoofden wonen in indrukwekkende residenties, maar die zijn normaal gesproken eigendom van de overheid. In de zeldzame gevallen – neem Donald Trump – waarin het om privé-eigendommen gaat, zijn deze meestal verworven voordat de eigenaar de politieke arena betrad. Maar Janoekovitsj heeft zijn optrekje gebouwd terwijl hij een overheidssalaris genoot, en daarom liepen de demonstranten te hoop om zijn enorme landgoed te bekijken. Ze stonden versteld van de grootsheid van het hoofdgebouw, de fonteinen, de watervallen, de beelden en de exotische fazanten. Het was een tempel van smakeloosheid, een kathedraal van kitsch, het toppunt van overdaad. Ondernemende buurtgenoten verhuurden fietsen aan bezoekers omdat het terrein zo groot was dat je het anders niet helemaal kon bekijken, en het kostte de opstandelingen dagen om alle hoeken te verkennen. De garages waren net Aladins grot der wonderen, vol gouden voorwerpen, sommige van onschatbare waarde. De opstandelingen lieten de curatoren van het nationale museum voor Oekraïense kunst in Kiev komen om alle kunstschaten op te halen voordat ze beschadigd konden raken, zodat ze voor het land behouden zouden blijven en tentoongesteld konden worden.

In de woning bevond zich een grote hoeveelheid met goudverf beschilderde kandelaars, en de muren hingen vol met portretten van de president. Er stonden beelden van Griekse goden en een kunstig uit de slagtang van een olifant gesneden oosterse pagode. Er hingen tientallen iconen, antieke geweren, zwaarden en bijlen. Er lag een certificaat waarin Janoekovitsj tot 'Jager van het Jaar' werd benoemd, en er werden documenten gevonden waaruit bleek dat er een ster naar hem en ook een naar zijn vrouw vernoemd was. Naast sommige voorwerpen lag een visitekaartje van de gulle gever. Het waren tributen aan een staatshoofd: attenties bedoeld om bij Janoekovitsj in de gunst te blijven, zodat de gevers hun onfrisse graaipraktijken konden voortzetten.

Oekraïne is mogelijk het enige land ter wereld waar de voorbeelden van de wansmaak van een hebzuchtige plunderaar en zijn makers worden tentoongesteld als meeslepende conceptuele kunst: objecten gevonden die bij toeval gevonden zijn in zijn garage. De mensen met wie ik in de rij sta om het museum te betreden, schijnen niet te weten of ze er nu trots op moeten zijn, of zich ervoor moeten schamen.

In het museum lag een klassiek boekwerk uitgestald in een vitrine, met een bordje erbij waarop stond dat het was geschonken door het ministerie van Financiën. Het was een exemplaar van de *Apostol*, het eerste boek dat ooit in Oekraïne werd gedrukt en waarvan zo'n honderd exemplaren bewaard zijn gebleven. Waarom had het ministerie besloten dat dit een passend geschenk voor de president was? Hoe kon het ministerie zich dat permitteren? En waarom had het ministerie de president een dergelijk geschenk gegeven? Wie had dat betaald? Niemand wist het.

Tussen een verzameling aardewerken prullen werd een prachtige vaas van Picasso gevonden, herkomst onbekend. Onder de moderne iconen bevond zich minstens één exemplaar uit de veertiende eeuw, met het vlakke perspectief dat de oosters-orthodoxe devotie een millennium lang heeft geïnspireerd. Op displays stonden naast twee portretten van Janoekovitsj – een uitgevoerd in barnsteen en een ander gemaakt van graankorrels van Oekraïense gewassen – negentiende-eeuwse Russische landschappen met een waarde van miljoenen dollars. In een vitrinekast lagen een stalen hamer en sikkel, ooit door de Oekraïense communistische partij aan Josef Stalin geschonken. Hoe waren die in de garage van Janoekovitsj terechtgekomen? Misschien had de president er geen andere plek voor gehad?

Ik liet me door de menigte van zaal naar zaal voeren; een daarvan hing vol met schilderijen van vrouwen, meestal naakt ergens in de buitenlucht staand en omringd door volledig geklede mannen. Tegen het einde had ik geen energie meer om op de gevilde krokodil aan de muur te reageren, of me te verbazen over vitrinekasten met

elf geweren, vier zwaarden, twaalf pistolen en een speer. Gewoonlijk zijn het mijn voeten die het in een museum het eerst laten afweten. Deze keer was het mijn verstand.

Maar het publiek bleef binnenstromen en dagenlang stond er voor de ingang een rij tot aan het einde van de straat. Vrolijke mensen bewogen langzaam vooruit tot ze onder het grindstenen fronton verdwenen. Lijkbleek kwamen ze naderhand weer naar buiten. Bij de uitgang lag een gastenboek. Iemand schreef erin: 'Hoeveel kan één mens willen bezitten? Horror. Ik ben er misselijk van.'

En dit was nog maar het begin. Die postrevolutionaire dagen waren wetteloos in de beste betekenis van het woord, in die zin dat niemand in uniform je tegenhield als je je nieuwsgierigheid wilde bevredigen, en van die situatie gebruikmakend heb ik zo veel mogelijk verblijfplaatsen van de oude elite bezocht. Een van mijn tochtjes bracht me naar Soechoeloetsja, midden in een bos buiten Kiev. De zon brandde genadeloos en wierp luchtspiegelingen op het asfalt, terwijl de weg ons steeds dieper tussen de bomen voerde. Anton, mijn chauffeur, die vóór zijn deelname aan de revolutie zijn eigen IT-bedrijf had gehad, stopte bij een poort, stapte uit, scharrelde wat rond in het kreupelhout naast de weg en hield omhoog wat hij gevonden had. 'De sleutel tot het paradijs,' zei hij met een scheve glimlach. Hij maakte de poort open, schoof weer achter het stuur en reed verder.

Rechts was het glinsterende oppervlak van het stuwmeer van Kiev zichtbaar, waar het ingedamde water van de Dnjepr uitmondde in een binnenzee, met hier en daar een rietkraag. Toen reden we over een opgehoogd pad door een vijver bij een klein boothuis met een steiger. Er scharrelden eenden rondom houten hokken op drijvende eilandjes. Uiteindelijk stopte Anton op de halfronde keerplaats voor een grote houten villa met twee verdiepingen. Dit was de plek waar Janoekovitsj verbleef om met vrienden en nieuwe vriendinnetjes te ontspannen.

Tijdens de eerste uren nadat de president in februari 2014 de

hoofdstad was ontvlucht, was Anton hier met zijn dochter naartoe gekomen. Hij was over die onberispelijke weg naar de poort gereden en had daar tegen de politieagenten gezegd dat hij aan de revolutie deelnam. Ze gaven hem de sleutel en lieten hem doorrijden. Hij was tot aan de villa gereden en had zich daar vergaapt aan het gebouw en het landgoed eromheen, dat bezaaid was met reusachtige bomen. Er stond een kapel en een tuinhuis met een open zijde en een ingebouwde barbecue. Het terrein liep enigszins hellend af naar een jachthaven. Het personeel was naar buiten gekomen en had Anton gevraagd wat hij kwam doen. Hij had gezegd dat het land door de revolutie was overgenomen en dat het jachtverblijf nu van het volk was.

Anton opende de deur en leidde me naar binnen. Hij had niets veranderd: de lange eettafel met daaromheen achttien gestoffeerde stoelen stond er nog precies zoals hij hem aangetroffen had, evenals de verwarmde marmeren massagetafel. Aan de muren hingen derderangs sub-impressionistische naakten van het soort dat Renoir misschien zou hebben geschilderd als hij de kant van de softporno op was gegaan. De vloer was van glanzend gepoetst tropisch hardhout en de muren bestonden uit vierkante balken van een zachtere houtsoort, die bewust niet bewerkt waren, in een van nature lichtgele kleur. Er was nergens een boek te vinden.

Anton liep van kamer naar kamer, haalde het karaokeapparaat tevoorschijn, opende het kleine zwembad en liet de ontvangstruimtes zien. Gek genoeg waren het de toiletten die me het meest troffen. Er waren in het huis negen televisies aanwezig en twee daarvan hingen tegenover de wc's, op zithoogte. Het was een zeer intieme persoonlijke noot: president Janoekovitsj keek graag televisie en bracht kennelijk veel tijd op de wc door. Terwijl de inwoners van Oekraïne jong stierven en hard moesten werken voor hun levensonderhoud, de wegen verpauperden en de ambtenaren stalen, had de president er wel voor gezorgd dat zijn constipatie zijn kijkplezier niet in de weg stond. Die twee televisies werden voor mij kleine symbolen van

alles wat fout was gegaan, niet alleen in Oekraïne, maar in alle voormalige Sovjetlanden waar ik gewerkt had.

Toen de Sovjet-Unie uiteenviel was ik dertien jaar, en ik was ja-loers op iedereen die oud genoeg was om het moment bewust mee-gemaakt te hebben. In de zomer van 1991, toen hardliners in Moskou hadden geprobeerd het oude Sovjetbeleid opnieuw aan hun land op te leggen en daarin niet waren geslaagd, was ik met mijn familie op vakantie in de Schotse Hooglanden, waar ik dagenlang probeerde de radioverbinding in de bergen tot stand te brengen, zodat ik kon horen wat er gebeurde. Tegen de tijd dat onze vakantie voorbij was, was de coup mislukt en diende zich een nieuwe wereld aan. De voorheen zo nuchtere politicoloog Francis Fukuyama noemde het het einde van de geschiedenis. De hele wereld zou vrij zijn. De goodguys hadden gewonnen.

Ik wilde graag weten wat er in Oost-Europa gebeurde en ik las honderden boeken van degenen die er voor mij waren geweest. Toen ik op de universiteit zat, heb ik tijdens de lange zomervakanties heel wat tijd rondgedwaald in de voorheen verboden landen van het Warschaupact, genietend van de Europese hereniging. Bij mijn afstuderen hadden de meeste van mijn medestudenten al een baan die op ze wachtte, maar ik niet. In september 1999 vertrok ik naar Sint-Petersburg, de tweede stad van Rusland, opgewonden, dronken van de mogelijkheden van de democratische transformatie, van het idee dat er een nieuwe samenleving zou opbloeien. Ik was zo vol van het moment dat ik niet beseftte dat ik het al gemist had, als het al ooit had plaatsgevonden. Drie weken voordat mijn vliegtuig op de luchthaven Poelkovo landde, was een obscure ex-spion met de naam Vladimir Poetin premier geworden. En de eerstvolgende tien jaar schreef ik over oorlog en mishandeling en niet over vrijheid en vriendschap, en kreeg ik te maken met paranoia en pesterijen. De geschiedenis was niet tot een einde gekomen. Ze was in een stroomversnelling geraakt.

In 2014, op het moment dat ik over presidentiële wc's liep na

te denken, had ik al twee boeken over de voormalige Sovjet-Unie geschreven. Het eerste boek, dat was voortgekomen uit de ellende die ik in en om Tsjetsjenië had gezien, ging over de volkeren in de Kaukasus en het herhaaldelijke mislukken van hun pogingen om de vrijheden te verkrijgen waar ze zo naar verlangden. Het tweede boek had de etnische Russen zelf als onderwerp en hierin beschreef ik hoe hun voortbestaan als natie werd ondermijnd door alcoholisme en wanhoop. Onder deze boeken lag een vraag, waarvan ik me nu realiseer dat ik hem in beide boeken niet heb gesteld: wat is er fout gegaan? Waarom waren de dromen uit 1991 niet uitgekomen? En bij die toiletten in het jachtverblijf van het verbannen Oekraïense staatshoofd drong die vraag zich sterk aan me op: waarom hadden de dromen van deze volkeren hun geen vrijheid en voorspoed gebracht, maar politici die meer om een comfortabele stoelgang gaven dan om het welzijn van het land dat ze regeerden?

Want Oekraïne was geen uitzondering. Vlak bij het Kremlin bevond zich een showroom van Bentley waar auto's van honderdduizenden dollars werden verkocht, en de Russische media pochten dat het de bestverkopende Bentley-dealer ter wereld was. Slechts een paar uur rijden daarvandaan ontmoette ik een man die zijn hele hebben en houden wilde ruilen tegen mijn Nokia; en dat was al een heel eind in het iPhone-tijdperk. De Azerbeidzjaanse president Ilham Aliyev gaf aan de op dat moment misschien wel meest prestigieuze architect ter wereld, Zaha Hadid, opdracht om ter nagedachtenis aan zijn vader, tevens zijn voorganger als president, het spectaculaire, golvende, buigende en plooiende cultureel centrum op een eerste-klas locatie in het centrum van de hoofdstad Bakoe te bouwen. Duizenden van zijn onderdanen woonden sinds ze twintig jaar daarvoor door de oorlog met Armenië van huis en haard waren verdreven in geïmproviseerde vluchtelingenkampen. De president van Kirgizië ontwierp een joert met drie verdiepingen (een joert is een soort tent die normaal gesproken zoals elke tent slechts één verdieping heeft)

waarin hij de traditionele nomadenkoning kon uithangen, terwijl de inwoners van de hoofdstad nog steeds water moesten halen bij de stadspomp.

In Oekraïne vormden Janoekovitsj en zijn klik een schaduwregering, die naast het officiële overheidsapparaat opereerde. Maar in plaats van regeren stalen ze. Ze namen steekpenningen aan om mensen te helpen de belasting te ontduiken. Ze verstrekten vergunningen aan hun vrienden. Ze stuurden politieagenten op florerende bedrijven af om ze te dwingen 'bescherming' te kopen. Ambtenaren klusten bij voor de schaduwregering en verwaarloosden hun echte werk om zich in te zetten voor hun winstgevender bijbaan. Oekraïne had 18.500 openbare aanklagers, allemaal loopjongens van een maffiabaas. Als ze besloten je voor het gerecht te slepen, deden de rechters wat van hen verlangd werd. Doordat ze het hele juridische systeem in hun zak hadden, waren de mogelijkheden van hun vertrouwelingen om geld te verdienen onbeperkt.

Neem medicijnen: de overheid kocht medicijnen op de vrije markt voor een zorgstelsel dat een wettelijke plicht had om iedereen gratis zorg te bieden. Elk bedrijf dat aan de voorwaarden voldeed, had in theorie het recht om daarin te participeren. Maar in de praktijk vonden ambtenaren eindeloze mogelijkheden om iedereen uit te sluiten die niet bereid was steekpenningen te betalen. Ze wezen aanvragen af omdat ze niet in het juiste lettertype waren getypt, omdat de handtekening te groot of te klein was of om welke reden dan ook. De betreffende bedrijven konden daartegen in verweer gaan, maar daarvoor moesten ze naar een rechtbank die ook deel uitmaakte van het corrupte systeem. Daardoor raakten ze alleen maar verder verstrikt in de oplechtingspraktijken, dus meestal begonnen ze daar niet eens aan. Als ze moeilijk deden, zouden ze tenslotte eindeloos tegenwerkt worden met allerhande onverwachte inspecties: naleving van de brandweervoorschriften, naleving van de hygiënevoorschriften, enzovoort, enzovoort. Dat betekende dat de medicijnmarkt vol-

ledig in handen was van de vrienden van de bureaucraten, via in het buitenland geregistreerde obscure bemiddelingsbedrijfsjes die met elkaar en met andere insiders samenspannen om de prijzen op te drijven. De handel hield zich aan de letter van de Oekraïense wet, maar genereerde toch enorme winsten voor de zakenlui en de ambtenaren die de touwtjes in handen hadden.

Uiteindelijk betaalde het ministerie van Gezondheid meer dan het dubbele van wat ze zouden moeten betalen voor hiv-remmers, medicijnen die mensen moeten slikken om te voorkomen dat hiv zich tot aids ontwikkelt, terwijl de hiv-epidemie in Oekraïne sneller toeneemt dan waar dan ook in Europa. Toen de inkoop van geneesmiddelen na de revolutie door internationale organisaties werd overgenomen, gingen de kosten voor medicijnen tegen kanker met bijna 40 procent omlaag, zonder verlies van kwaliteit. Voorheen was dat geld in de zakken van ambtenaren verdwenen.

En dat was slechts het begin. Van elke aankoop van de overheid kon een insider rijk worden. De fraude in het inkoopstelsel kan de overheid wel 15 miljard dollar per jaar hebben gekost. In 2015 raakten twee Oekraïense kinderen verlamd als gevolg van polio, terwijl deze ziekte geacht werd in Europa uitgeroeid te zijn. De oorzaak lag in een gebrekkig vaccinatieprogramma, ondermijnd door corrupte en cynische politici. Wat was er fout gegaan?

Het lijkt misschien of deze vraag alleen betrekking heeft op Oekraïne en zijn voormalige Sovjetbuurlanden, maar hij is veel breder van toepassing. Deze grootschalige vorm van corruptie waarmee Janoekovitsj zich heeft verrijkt en waar zijn land aan ten onder is gegaan, heeft in een grote cirkel die zich uitstrekt van de Filipijnen in het oosten tot Peru in het westen tot woede en onrust geleid, en op veel plaatsen daartussenin schade veroorzaakt. In Tunesië werd de hebzucht van ambtenaren zo groot dat een straatverkoper zichzelf in brand stak, wat de aanzet vormde tot de Arabische Lente. In Maleisië plunderde een groep jonge investeerders met goede connec-

ties een overheidsfonds en besteedde de opbrengt aan drugs, seks en Hollywoodsterren. De zoon van de president van Equatoriaal-Guinea verdiende officieel 4000 dollar per maand, maar hij kocht voor 35 miljoen dollar een landhuis in Malibu. Over de hele wereld hebben insiders overheidsgeld gestolen, naar het buitenland gesluisd en gebruikt om zich een levensstijl in ongelooflijke weelde aan te meten, terwijl hun vaderland achter hen ineenstortte.

Toen ik het jachtverblijf uit wandelde, nog steeds aan die toiletten, televisies en de onwelkome beelden die ze opriepen denkend, vroeg ik Anton hoe het kon dat Janoekovitsj hiermee was weggekomen. Hoe was het mogelijk dat de Oekraïners niet wisten wat er aan de hand was? ‘We kenden de details niet, natuurlijk wisten we het niet,’ antwoordde hij met frustratie in zijn stem. ‘Dit landgoed ligt niet eens in Oekraïne, het ligt in Engeland. Zoek maar op.’

Hij had gelijk. Als je wilde weten wie de eigenaar van dit ruim 30.000 hectare grote voormalig natuurreserveaat was, misschien omdat je je in de eerste plaats afvroeg hoe het kon dat het privébezit was geworden, had je in het onroerendgoedregister kunnen kijken. En dan had je ontdekt dat een Oekraïens bedrijf met de naam Dom Lesnika de officiële eigenaar was. Om erachter te komen wie de eigenaar van Dom Lesnika was, had je een ander register moeten raadplegen, waarin je de naam van een Brits bedrijf zou hebben gevonden. Daarna had je in weer een ander register kunnen zien dat dat laatste bedrijf eigendom was van een anonieme stichting in Liechtenstein. Voor een buitenstaander zou dit er als een onschuldige buitenlandse belegging uitzien, van het soort dat alle regeringen graag stimuleren. Als je bijzonder volhardend was, en zelf naar Soechoeloetsja zou zijn afgereisd om polshoogte te nemen, zouden de politieagenten bij de poort je hebben tegengehouden. Dat zou misschien je argwaan hebben gewekt, maar je zou geen bewijs hebben dat er iets mis was. De diefstal was goed verborgen.